

Marek BERNACKI

CISZA WOKÓŁ MIŁOSZA?

Dziesięć lat temu, w jubileuszowym Roku Miłosza, jeden z badaczy twórczości autora *Traktatu poetyckiego* wypowiedział znamienne słowa: „Postawa współczesnej negacji Miłosza i ciszy, która wokół niego trwa – bo wokół niego jest potężna cisza – ma swoje pierwszorzędne źródło w pysze. To jest postawa typu: «Mam 30 lat. W ogóle nie interesują mnie jakieś Szetajnie ani jakieś tam ‘świadcstwo ubiegłego wieku’, dylematy ‘zniewolonego umysłu’, ani tym podobne dyrdymały w zamierzchłej poetyce – wybieram przyszłość! Dziś są inne czasy, inaczej się pisze wiersze!» Witaj Przybosisiu nareszcie! Zachwyty?! Ekstacyjny pesymizm? Rozpacz jest dziś *en vogue*! Rozedrgana rozpacz, a tamto jest ramolowatym postrzeganiem rzeczywistości, w jakiejś podejrzanej symbiozie z religią”¹.

W zacytowanym fragmencie – zestawionym z przedmiotem naszych dalszych rozważań, czyli książką *Czesław Miłosz. Bibliografia przedmiotowa 1932-2020. Wybór*², wydaną w roku 2020 w edycji

Dzieł zebranych noblisty – zawarty jest dający do myślenia paradoks: poezja Miłosza, (rzekomo) niechętnie czytana dzisiaj przez odbiorców literatury (szczególnie przez ludzi młodych), stanowi jednocześnie przedmiot coraz to nowych badań naukowych i opracowań z zakresu miłoszologii, uznawanej już coraz powszechniej za odrębną subdyscyplinę literaturoznawczą. Omawiana tu publikacja stanowi wymowne potwierdzenie tej tezy, gromadzi bowiem wiedzę o dawnych i najnowszych tekstach poświęconych spuściźnie tego twórcy, tym samym stając się jednym z najważniejszych punktów odniesienia dla przyszłych pokoleń miłoszologów. Śmiało rzec można, że wpisuje się ona w zbiór fundamentalnych i przełomowych opracowań z zakresu miłoszoznawstwa, takich jak: *Poznawanie Miłosza* pod redakcją Jerzego Kwiatkowskiego, *Moment wieczny. Poezja Czesława Miłosza* Aleksandra Fiuta, *Czesław Miłosz. Biografia* Andrzeja Franaszka czy *Czesław Miłosz. Bibliografia druków zwartych* w opracowaniu Agnieszki Kosińskiej³.

¹ *Nie jestem stąd. O chrześcijańskim obliczu twórczości Czesława Miłosza z ks. prof. Jerzym Szymikiem rozmawia Marcin Witan*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2011, s. 12n.

² *Czesław Miłosz. Bibliografia przedmiotowa 1932-2020. Wybór*, oprac. Emil Pasiński pod kierunkiem Aleksandra Fiuta, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2020, ss. 818. Do powstania

Bibliografii... przyczynili się również: Stanley Bill, Xavier Farré Vidal, Nikołaj Iwanow, Beata Kalęba, Magdalena Lubelska-Renouf, Anna Małyszkiwicz, Marian Zaczyński, Marek Załeski i Małgorzata Zemła.

³ Zob. *Poznawanie Miłosza. Studia i szkice o twórczości poety*, red. J. Kwiatkowski, Wy-

Omawiana pozycja zawiera 4620 haseł bibliograficznych, w których odnotowano najważniejsze publikacje (w większości o charakterze naukowym) poświęcone twórczości Czesława Miłosza. „Pomieszczono w nim zatem – pisze we *Wstępie* redaktor tomu Emil Pasierski – informacje o niemal dziewięciu dekadach recepcji dzieła poety, od burzliwych wileńskich początków, kiedy o dokonaniach Miłosza pisali głównie jego rówieśnicy i znajomi, aż po czas, gdy nad jego tekstami na całym świecie pochylają się autorytety i umysły najwybitniejsze – nie tylko w dziedzinie poezji czy literaturoznawstwa, ale także filozofii, teologii, historiozofii, a nawet nauk ścisłych”⁴.

Całość została podzielona na dwie odrębne sekcje tematyczne: „Opracowania w języku polskim” (zob. s. 17-565) oraz „Opracowania w językach obcych” (zob. s. 569-721). Trzeba nadmienić, że ta druga sekcja jest niezwykle istotna, dokumentuje bowiem szeroki wybór opracowań obcojęzycznych, pokazując globalny wymiar dzieła Miłosza – polskiego poety o korzeniach litewskich, którego poezja nie tylko zstąpiła pod strzechy rodzinnego kraju, ale zyskała uznanie w szerokim świecie.

Z recenzenckiego obowiązku wymienić należy zawartość poszczególnych działów. W „Opracowaniach w języku polskim” wyodrębniono cztery części tematyczne. Część pierwsza obejmuje podrozdziały: „Bibliografie twórczości Czesława Miłosza” (zob. s. 17-20); „Prace o charakterze biograficznym” (zob. s. 21-26);

„Wydawnictwa albumowe” (zob. s. 27-29); „Czesław Miłosz w wybranych utworach literackich innych autorów” (zob. s. 30-35). Część druga zawiera: „Monografie” (zob. s. 37-50); „Autorskie zbiory studiów” (zob. s. 51-68); „Prace zbiorowe” (zob. s. 69-101); „Monograficzne numery periodyków i czasopism” (zob. s. 102-141). W części trzeciej (zob. s. 143-516) odnotowano studia, szkice i inne teksty o charakterze ogólnym oraz dotyczące poszczególnych dzieł i utworów, także wybranych utworów rozproszonych, twórczości przekładowej i korespondencji, w czwartej zaś publikacje okolicznościowe, które ukazały się po przyznaniu poecie Literackiej Nagrody Nobla w roku 1980 (zob. s. 517-541) oraz po jego śmierci w roku 2004 (zob. s. 542-565). W obrębie „Opracowań w językach obcych” zestawiono natomiast w osobnych podrozdziałach bibliografie przedmiotowe w językach: angielskim (zob. s. 569-644), francuskim (zob. s. 645-655), hiszpańskim (zob. s. 656-660), litewskim (zob. s. 661-678), niemieckim (zob. s. 679-701), rosyjskim (zob. s. 702-707) i włoskim (zob. s. 708-719). Użytecznym uzupełnieniem całości *Bibliografii...* są: indeks osobowy, indeks tytułów omawianych dzieł i utworów Miłosza oraz indeks tytułów czasopism.

Omawiając, z konieczności w sposób ogólny, tak rozległe pod względem tematycznym i formalnym dzieło, nie sposób wymienić wszystkich jego walorów, można jednak skoncentrować się na kilku wybranych wątkach. W części pierwszej zebrano najważniejsze pozycje biograficzne, odnotowano między innymi dylogię autorstwa Zbigniewa Fałtynowicza traktującą o pobytach Czesława Miłosza na Suwalszczyźnie (poz. 22, 23), publikacje: Andrzeja Franaszka *Miłosz. Biografia* (poz. 24), Ireny Grudzińskiej-Gross *Miłosz i Brodzki. Pole magnetyczne* (poz. 25), Ewy Kołodziejczyk *Amerykańskie powojnie Czesława Miłosza* (poz. 30), Agnieszki

dawnictwo Literackie, Kraków–Wrocław 1985; A. F i u t, *Moment wieczny. Poezja Czesława Miłosza*, Libella, Paris 1987; A. F r a n a s z e k, *Miłosz. Biografia*, Znak, Kraków 2011; *Czesław Miłosz. Bibliografia druków zwartych*, oprac. A. Kosińska, Oficyna Wydawnicza AFM, Warszawa 2009.

⁴ E. P a s i e r s k i, *Wstęp*, w: *Czesław Miłosz, Bibliografia przedmiotowa 1932-2020. Wybór*, s. 5.

Kosińskiej *Miłosz w Krakowie* (poz. 32), Emila Pasierskiego *Miłosz i Putrament. Żyoty równoległe* (poz. 40), Andrzeja Zawady tom *Miłosz* z serii Wydawnictwa Dolnośląskiego „A To Polska Właśnie” (poz. 44), a także książkę Marka Skwarnickiego *Mój Miłosz* (poz. 41), w której autor jako pierwszy ujawnił fakt wymiany korespondencji między umierającym Miłozsem a schorowanym papieżem Janem Pawłem II (poz. 41).

Ciekawe nie tylko dla profesjonalnych badaczy Miłoszowego dzieła może być zestawienie zatytułowane „Wydawnictwa albumowe”, w którym przypomniano stosunkowo liczne pozycje z zakresu sztuk plastycznych i fotografii związane z osobą noblisty. Wśród kilkunastu tego typu prac na szczególną uwagę zasługuje album *Czesław Miłosz. Obrazy w słowach, słowa w obrazach* (poz. 47), zawierający prace plastyczne inspirowane twórczością poety. Szkoda, że w tej części *Bibliografii...* nie zamieszczono albumów muzycznych powiązanych z osobą i dziełem autora poematu *Na bębenku i na cytrze*. Niezwykle istotne jest przywołanie w części pierwszej funkcjonujących w obiegu literaturoznawczym wcześniejszych opracowań bibliograficznych, z których od lat korzystali badacze twórczości autora *Doliny Issy*. Wśród tego typu pozycji warte przypomnienia są: *Literatura i krytyka poza cenzurą 1977-1989 (Bibliografia druków zwartych)* w opracowaniu Jadwigi Czachowskiej i Beaty Dorosz (poz. 3), *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny* – tomy piąty i dziesiąty, pod redakcją Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szałagan (poz. 20, 21) oraz wspomniana już monumentalna publikacja *Czesław Miłosz. Bibliografia druków zwartych* w opracowaniu Agnieszki Kosińskiej, przy współpracy Jacka Błacha i Kamila Kasperka (poz. 5). Historyczne znaczenie mają przywołane w tej części krajowe publikacje z lat 1980-1981, które ukazały się

tuż po otrzymaniu przez Miłosza Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (na przykład *Twórczość Czesława Miłosza. Zestawienie bibliograficzne* w opracowaniu Beaty Dorosz opublikowane na łamach „Poradnika Bibliotekarza” – poz. 7). Przypominają one o niechlubnych latach przemilczania osiągnięć najwybitniejszego polskiego poety dwudziestego wieku, który wskutek emigracyjnego „zesłania” przez wiele lat praktycznie nieznaną był szerszemu gronu krajowych czytelników, a zarazem świadczą o próbach odzyskania jego twórczości skazanej na niebyt przez peerelowską cenzurę polityczną. Na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia publikacje takie, niczym przewodnik po Atlantydzie, sprawiały, że ci, którzy z nich korzystali, ze zdumieniem przecierali oczy, odkrywając nieznaną dotąd poezję uniwersalnego wymiaru. Niezwykle inspirujący dla badaczy młodego pokolenia pragnących „zagospodarować” jakąś nieznaną lub słabo opisaną dotąd przestrzeń w obrębie badań miłoszologicznych jest rozdział „Czesław Miłosz w wybranych utworach literackich innych autorów”. Noblista przypomniany w nim został nie tylko jako adresat licznych wierszy innych poetów (*Czesławowi Miłoszowi – poeci. Antologia* w opracowaniu Aleksandra Fiuta – poz. 58), przedmiot krytycznych czy uszczypliwych uwag twórców mu nieprzychylnych (Kazimierz Brandys, *Nim będzie zapomniany* – poz. 57), ale także jako bohater literacki funkcjonujący w świecie powieści czy opowiadań (Jan Józef Szczepański, *Koniec* – poz. 83). Szkoda, że spis tego typu publikacji nie jest kompletny, brakuje w nim choćby *Pasji błędmierskich*⁵ Jarosława Iwaszkiewicza (pierwowzorem powieściowej postaci Leopolda Kanickiego był bowiem Czesław Miłosz), powieści *Niedźwiedź w katedrze* Wiesława Pawła Szymańskiego

⁵ Zob. J. I w a s z k i e w i c z, *Pasje błędmierskie*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1938.

go⁶ czy też *Człowieka przemienionego w wilka*⁷ Sergiusza Piaseckiego, gdzie Miłosz ukazany został jako powieściowy Narcyz.

W części drugiej warto uważniej prze-studiować rozdział „Monograficzne numery periodyków i czasopism”, w którym według klucza alfabetycznego zestawiono osiemdziesiąt sześć tytułów krajowych wydawnictw ciągłych, na łamach których prezentowano w różnych okresach i rozmaitych konfiguracjach teksty poświęcone Miłoszowi. Uwagę przykuwają zwłaszcza historyczne tomy: „Literatury na Świecie” (1981, nr 6 – poz. 292) oraz „Poezji” (dwa tematyczne tomy z roku 1981: nr 5-6 i nr 7 – poz. 306, 307), przybliżające polskiemu czytelnikowi postać i dorobek noblisty. Waler historycznego dokumentu ma także tom krakowskiego „Pisma” (1981, nr 2 – poz. 305), w którym ukazały się *Rozmowy z Czesławem Miłoszem* przeprowadzone przez Aleksandra Fiuta, wówczas początkującego literaturoznawcę, a w przyszłości najbardziej rozpoznawalnego polskiego miłoszologa (poz. 305). Sporą grupę stanowią tematyczne numery czasopism ukazujących się po śmierci noblisty. Z setek zamieszczonych na ich łamach artykułów można by ułożyć antologię wypowiedzi najwybitniejszych polskich intelektualistów, humanistów i artystów, dla których twórczość autora *Ziemi Ulro* stanowiła niezwykle istotny punkt odniesienia ich własnych poszukiwań ideowych, niejednokrotnie pełniąc także funkcję oczyszczającą czy pobudzającą do wewnętrznej przemiany.

W trzeciej części *Bibliografii...* jako niezwykle przydatny dla przyszłych badaczy należy wskazać rozdział zatytułowany „Studia i szkice o poszczególnych dziełach

i utworach” (zob. s. 186-485). Zestawiono w nim bowiem najważniejsze opracowania poświęcone sześćdziesięciu trzem najważniejszym i najczęściej omawianym tomom poetyckim, wyborom wierszy, książkom eseistycznym, tomom epistolografii i zbiorom publicystyki Miłosza, w tym także publikacjom anglojęzycznym takim, jak *Postwar Polish Poetry: An Anthology* (poz. 1692-1698), *Selected Poems* (poz. 1858-1860) czy *The History of Polish Literature* (poz. 1789-1835). W rozdziale „Omówienia twórczości przekładowej” (zob. s. 489-498) figuruje aż siedemdziesiąt publikacji poświęconych Czesławowi Miłoszowi jako tłumaczowi, z czego znakomita większość opracowań dotyczy jego przekładów biblijnych, jak wiadomo rozmaicie ocenianych i komentowanych przez specjalistów. Obfitą wiedzę na temat rozległej korespondencji autora *Ziemi Ulro*, prowadzonej przez lata zarówno we Francji, jak i później w Ameryce i w Polsce, a stanowiącej swoiste uzupełnienie jego działalności literackiej, przynosi rozdział „Omówienie tomów korespondencji”. Zestawiono w nim kilkadziesiąt tekstów komentujących wymianę listów prowadzoną przez Czesława Miłosza z Jerzym Andrzejewskim, Janem Błońskim, Ireną i Tadeuszem Byrskimi, Karlem Decjusem, Jerzym Giedroyciem, Witoldem Gombrowiczem, Zbigniewem Herbertem, Zygmuntem Herzem, Jarosławem Iwaszkiewiczem, Manfredem Kridlem, Thomasem Mertonem, Arturem Międzyrzeckim i Julią Hartwig, Melchiorem Wańkowiczem i Olą Watową. Warto w tym miejscu wspomnieć, że część korespondencji Miłosza (na przykład z Józefem Czapskim) nie została jeszcze opublikowana i czeka na swoich odkrywców i wydawców.

W części czwartej *Bibliografii...* zgromadzono opracowania dotyczące późnego okresu twórczości autora *Nieobjętej ziemi* – od uzyskania przez niego Nagrody Nobla w roku 1980 aż po kres życia, które zakoń-

⁶ Zob. W.P. S z y m a n i s k i, *Niedźwiedź w katedrze*, t. 1-3, Czytelnik, Warszawa 1981.

⁷ Zob. S. P i a s e c k i, *Człowiek przemieniony w wilka*, Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1964.

czyło się 14 sierpnia 2004 roku. Spośród kilkudziesięciu pozycji warto przypomnieć odnotowaną w tej części monumentalną dwutomową publikację *Miłosz laureat Nobla 1980 a polska prasa emigracyjna*, opracowaną przez Jana Kowalika, a wydaną w Kalifornii (poz. 3169) – jej dokładne przestudiowanie mogłoby stać się przyczynkiem do poważnej rozprawy naukowej traktującej o zagranicznej recepcji Miłosa, poety przecież nie przez wszystkich ocenianego pozytywnie, a czasami wręcz odsądzanego od czci i wiary, zwłaszcza w środowisku londyńskiej Polonii. Ostatni rozdział *Bibliografii...*, zatytułowany „Publikacje po śmierci Czesława Miłosa”, przynosi informacje o niezwykle licznych tekstach dedykowanych zmarłemu poecie, którego pochówek na krakowskiej Skałce wywołał wiele społecznych emocji.

Omawiana publikacja, która ukazała się w sto dziesiątą rocznicę urodzin Czesława Miłosa jako poniekąd symboliczne zwieńczenie *Dzieł zebranych* poety, wydawanych od ponad dwudziestu lat przez Wydawnictwo Literackie i Wydawnictwo Znak, stanowi, jak to już zostało powiedziane, dzieło fundamentalne dla miłoszologii. Z jednej strony przytłacza swym rozmachem i obfitością zawartych w nim materiałów (czyż można sobie wyobrazić kogoś, kto przeczyta wszystko, co się na temat Miłosa i jego twórczości ukazało?), z drugiej zaś wzbudza uzasadniony podziw dla tytanicznej wręcz pracy wykonanej przez redaktorów, z Emilem Pasierskim na czele. Notabene przygotowanie do druku tak obszernej publikacji pokazuje, jak ważnym narzędziem w pracy edytorsko-bibliograficznej stał się w ostatnich czasach szybki dostęp do cyfrowych baz danych zgromadzonych w Internecie. Jak podkreśla redaktor tomu: „Informacje, zwłaszcza o nowszych pracach, czerpane były ponadto z elektronicznych baz danych i katalogów dostępnych na stronach internetowych Biblioteki Narodowej oraz

w serwisach Polskiej Bibliografii Literackiej i Nowej Panoramy Literatury Polskiej. Dane pozyskane w ten sposób starano się w miarę możliwości konfrontować ze stanem faktycznym, w czym sporym ułatwieniem okazały się materiały udostępniane przez biblioteki cyfrowe. W przypadku bibliografii zagranicznych prócz informacji utrwalonych w piśmiennictwie dotyczącym Miłosa korzystano między innymi z katalogów bibliotek centralnych danego kraju lub z baz międzynarodowych instytucji udostępniających szczegółowe wiadomości na temat czasopiśmiennictwa naukowego, na przykład Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Central European Journal Of Social Sciences And Humanities (CEJSH) oraz platformy JSTOR⁸.

Niewątpliwie jednak książka *Czesław Miłosz. Bibliografia przedmiotowa 1932-2020* dowodzi, że mimo przyspieszenia cywilizacyjnego i nowych metod gromadzenia danych w naukach humanistycznych nadal obowiązuje słynna formuła Jana Błońskiego „Miłosz jak świat”⁹, a badanie literackiej spuścizny noblisty z pewnością potrwa jeszcze przez wiele, wiele lat. Interpretowanie wieloaspektowego dzieła autora *Traktatu teologicznego* jest bowiem fascynującą przygodą poznawczą. Popularność tej niezwyklej twórczości stanowi dający do myślenia fenomen. Można śmiało powiedzieć, że Miłosz jako autor stawiający pytania fundamentalne o charakterze egzystencjalnym, metafizycznym i eschatologicznym bez względu na upływający czas wciąga w orbitę swego światoodczucia kolejne generacje badaczy w kraju i na świecie. Tym samym dzieło tego twórcy (ciągle przecież odświeżane i uzupełniane) wymownie świadczy o tym, że na przekór wszelkim modnym i przejściowym -izmom czy też post-izmom

⁸ Pasierski, dz. cyt., s. 13n.

⁹ Zob. J. Błoński, *Miłosz jak świat*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1998.

humanistyka rozumiejąca, której był on wielkim orędownikiem, zawsze będzie stanowiła istotny punkt odniesienia dla tych, „dla których niebo i ziemia jest za mało”¹⁰, aby zaspokoić odwieczne pragnienie ludzkiego ducha.

Kontakt: Katedra Polonistyki, Wydział Humanistyczno-Społeczny, Akademia Techniczno-Humanistyczna, ul. Willowa 2, 43-300 Bielsko-Biała
E-mail: mbernacki@ath.bielsko.pl
<https://orcid.org/0000-0001-8986-0733>

¹⁰ C. Miłosz, *Ziemia Ulro*, Instytut Literacki, Paryż 1977, s. 205.